

חשיפה לצפון – חפירות ראשונות בתל אבל בית מעכה

נאוה פניץ-כהן בוב מולינס ורוחמה בונפיל

בקיץ 2013 נערכו החפירות הראשונות באתר המקראי הגדול, תל אבל בית מעכה (תל אבל אל-קמח), בראשות נאוה פניץ-כהן ורוחמה בונפיל מהמכון לארכאולוגיה של האוניברסיטה העברית, ובוב מולינס מאוניברסיטת אזוסה פסיפיק בקליפורניה (בוב הינו בעל דוקטורט מהמכון לארכאולוגיה של האוניברסיטה העברית, כך שאפשר לומר שהפרויקט הוא לגמרי "משלנו"). שיתוף פעולה נערך גם עם אוניברסיטת קורנל באית'קה ניו-יורק ואוניברסיטת טריניטי בשיקגו.

תל אבל בית מעכה הינו האתר המקראי הגדול ביותר בארץ (100 דונם) שטרם נחפר. זהו גם האתר הצפוני ביותר בין כל חפירות המכון, ממוקם על גדות נחל עיון מדרום למטולה ונשקף ממנה (מוכר ודאי לכולם מפל התנור הנמצא בדיוק צפונית לתל). התל נמצא כ-30 ק"מ צפונית לחצור וכ-5 ק"מ מערבית לתל דן. החרמון מתנשא במלוא הדרו ממזרח לתל ומהווה גורם דומיננטי בנוף ובטופוגרפיה של הסביבה.

התל המדורג, הכולל עיר עליונה בצפון ועיר תחתונה מדרום, נראה ממזרח לכביש 90, שהינו התוואי של דרך עתיקה, ראשית וחשובה שהובילה צפונה אל בקעת הלבנון ומשם התפצלה מערבה אל החוף הפניקי, וצפון-מזרחה לסוריה ולמסופוטמיה. עמק החולה נפרש למרגלות התל וכל העובר בדרך זו היה חייב לחלוף על פני עיר מרשימה זו.

מיקומו הגיאוגרפי של האתר הוביל אותנו להתמקדות בכמה נושאי מחקר: מיקומו של אבל בית מעכה בגבול תרבותי ולא רק פיזי – בין עמים שונים שנפגשו – בשלום או במלחמה, מאפשר בחינה של יחסי כנענים ומיתנים בתקופת הברונזה, ושל ישראלים, ארמים, פניקים, ואשורים בתקופת הברזל. מעניינת במיוחד שאלת הארמים. הם מוזכרים בטקסטים רבים, גם במקרא, אך עד היום איננו יודעים כיצד לזהות את מאפייני תרבותם החומרית. הגדרתה תסייע בשחזור אופיה וגבולות נוכחותה. אנו תקווה שחפירותינו באבל בית מעכה יתרמו בפענוח תעלומת הארמים העומדת היום במרכז כמה מחקרים הנוגעים באופיה של ממלכת ישראל במאה התשיעית לפנה"ס.

זיהוי התל עם אבל בית מעכה המקראית מקובל על ידי חוקרים רבים מאז המאה ה-19 ומבוסס בעיקר על אזכור העיר בסדר גיאוגרפי קבוע בין ישובים מוכרים בדרום לבנון ובגליל העליון: עֵינן, דן, ינוח, קדש וחצור (מלכים א', טו: 19 ומלכים ב', טו: 29, דברי הימים טו: 4).

הסיפור בשמואל ב פרק כ', אודות המרד של שבע בן בכרי בדוד ומנוסתו למקום הכי מרוחק בגבול ישראל – אבל בית מעכה – מחזק עוד יותר את הזיהוי של האתר. על פי הסיפור, החלטת ה"אשה חכמה" מאבל בית מעכה לערוף את ראשו של שבע בן בכרי הביאה להצלת העיר מחורבן! גם אם הסיפור אינו משקף בדיוק את תקופת דוד המלך, יתכן שיש בו רמז לנוכחות של מרכז פולחן מוכר בעיר ולהיותה של העיר נקודת גבול.

כיבוש העיר על ידי בן-הדד הארמי, בסוף המאה ה-9 לפנה"ס (מלכים א טו), קושר אותנו למצבת "בית דוד" מתל דן הסמוכה. האם השם "אבל בית מעכה" הוא המילה החסרה באחת משורות הכתובת?

הכיבוש האשורי בשנת 732 לפנה"ס, שהביא לחורבנה של ממלכת ישראל בצפון (מלכים ב, טו: 29) מציין, ככל הנראה, את סוף הישוב של תקופת המקרא ואין עדות היסטורית לישוב חדש בתל עד לכפר הערבי אביל אל-קמח, ששרידיו עדיין נראים היטב על חלקים של התל (בתמונה - תצלום אויר של התל והכפר משנת 1945).

חקר האתר לפני בואנו הסתכם בסקרים קצרים ובחפירות הצלה ממוקדות באזורים מצומצמים. אלו תרמו למידע הארכיאולוגי ושימשו אותנו כנקודות המוצא בראשית מחקרנו. בסקר שביצענו בשנת 2012 נתגלו חרסים מתקופות הברונזה הקדומה, התיכונה והמאוחרת וברזל א ו-ב' (בעיקר בעיר התחתית כמו גם על המדרונות המזרחיים והמערביים) וכן מהתקופות המאוחרות – ההלניסטית, הרומית המאוחרת, הביזנטית, הצלבנית, הממלוכית והעות'מנית (בעיקר בחלקו הגבוה של התל).

בעונת החפירות הראשונה בקיץ 2013 החלטנו לפתוח שני שטחי חפירה (A ו-F). הבחירה בשני שטחים אלו נבעה מניתוח תוצאות הסקר ושילובם בעזרת תוכנת ה-GIS במיפוי שרידי הכפר הערבי, שמיקומו היה ברור מתוך צילומי אויר מ-1945 (ראו תמונה למעלה). למזלנו, התברר שבחירת שני השטחים האלו הייתה מצוינת והגענו מיד לשרידים קדומים התואמים את נושאי מחקרנו המרכזיים באתר, כפי שהגדרנו אותם בראשית דרכינו.

שטח A: על גבי המדרון המזרחי בנקודת החיבור שבין התל העליון לתחתון. אזור זה התאים למחקרנו כיוון שלא נפגע על ידי פעולות בנייה של הכפר הערבי ושימש למעשה כחלקת עיבוד חקלאי.

באזור זה עמד חשוף ברובו חתך, שנוצר ככל הנראה בעת הכשרת הדרך העולה לתל ממזרח. בעת ניקוי החתך בשנת 2012 נחשפו קירות וקרמיקה מתקופת ברזל א', כולל צפחת טבעת תמימה (בתמונה).

הישר מתחת לקירות טראסה חקלאיות מודרניות, נתגלו בשטח A שלוש שכבות רצופות של מבנים, שניתן לייחסן לתקופות הברזל (בתמונה מימין). הקרמיקה המשויכת לשכבות אלו מתוארכת לרוב לתקופת הברזל א' או ראשית תקופת הברזל ב'1 וכוללת שברים רבים של פיטסי שפת צווארון (בתמונה משמאל) וסירי בישול, מכלול האופייני לישובים של התנחלות בני ישראל בתקופה זו.

המסקנה היא שהישוב מתקופת הברזל א' באזור זה של התל היה מפותח, אבל נשאלת השאלה – היכן העיר של "האישה החכמה" מימי דוד המלך? האם נסחפה או שנחשוף אותה ממערב בעונה הבאה?

שטח F: נמצא בקצה הדרומי של התל, שם נמצאו במהלך הסקר 3 אבנים גדולות שנראו גלויות על פני השטח וסביבן נמצאה אך ורק קרמיקה שניתן לייחס לתקופות הברזל והברונזה.

בחפירה התברר שהאבנים שבצבצו בפני השטח שייכות למבנה אבן גדול (בתמונה למטה), שתוכניתו ממזרח ומדרום עדיין לא ברורה (מידותיו עד כה 7.7 על 6.5 מטר). האבנים הגדולות הן חלק של פינה איתנה בצפון-מזרח המבנה. בפנים הקירות מילוי של אבני שדה מעוגלות שהונחו עם רווחים ביניהם ולוכדו בחומר לבן קשה. המראה הוא של "שדה מלוניס" (כינוי שהדביקו לו המתנדבים). ייתכן שזהו חלק מביצור שחלש על מיקום אסטרטגי זה שמעל עמק החולה.

שרידים שנשמכו אל הקיר הצפוני החיצוני של המגדל כללו רצפה ועליה פך קטן ובו מטמון כסף(!).

המטמון כפי שהוא נראה כיום לאחר ניקויו והפרדתו
הפך ולידו המטמון כפי שנמצא בתוכו

ניקוי הכסף ע"י מימי לביא (מעבדת השימור, המכון לארכאולוגיה); צילום: גבי לרון (צלם המכון לארכאולוגיה לשעבר)

טיפוס הפך, המטמון, וממצאים אחרים, מעידים שמדובר בסוף תקופת הברונזה המאוחרת וראשית תקופת הברזל א', סביב 1200 לפנה"ס. אם כך, נראה שהמגדל בשטח F הוא בן אותה תקופה או אולי אף קדום יותר.

קשה לחכות לעונה הבאה להמשך חשיפת סודותיו של המגדל...

חווית החפירה בצל הגבול ובנוף עוצר נשימה הייתה מיוחדת במינה. כל בוקר ראינו את החקלאים היוצאים לעבודתם משני צידי הגבול. בלבנון האיכרים הלבנונים מהכפר אדיסה שמעבר לגבול ובצד הישראלי חקלאי הישובים של עמק החולה. לצד השגרה החקלאית היינו עדים גם לפטרולים האיטיים של האו"ם מעבר לכביש הגישה לתל, ולתנועת העגורים החוצים את הגבול בקלות על רקע עננים ורודים. כל אלו הביאו אותנו להרהורים במיקומה של אבל בית מעכה כאתר גבול חשוב ועל מיקומו. אנו כעוד חוליה בשרשרת האנושית שעשתה את סיפור האתר והאזור המדהימים האלו להיסטוריה.

